

כבוד הרבנות

שופטים ושוטרים תתן לך

ההתארגנות לקראת הכניסה לארץ ישראל עומדת במוקד עניינו של ספר דברים. כיצד צריכה אומה שהיא אור לגויים, ממלכת כהנים וגוי קדוש, לחיות בארצה. כיצד מוציאים לחם מן האדמה בקדושה. כיצד מתנהל צבא שה' מתהלך במחנותיו. איך נערכים מעגלי האומה, כהנים לויים וישראלים, כך שייעשו משכן ראוי להשראת שכינה בכל רבדי החיים – בחומר וברוח. בלב המסכת הגדולה הזו ניצבת פרשתנו, המכוננת הלכה למעשה את מערכת המשפט בישראל.

הפרשה פותחת בציווי: "שפטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך אשר ה' אלקיך נתן לך לשבטיך ושפטו את העם משפט צדק". "בכל שעריך" – משום שהאתגר הדחוף ביותר הוא להקדים רפואה למכת פיזור העם, העלולה לגרור בעקבותיה גם פיזור סמכויות בלתי רצוי.

במדבר היו כולם מחנה אחד, סמוכים על כוח הוראתו של משה רבנו ועל מערכת המשפט ההיררכית שכוון. שרי אלפים, שרי מאות, שרי חמישים ושרי עשרות – כולם תלמידיו של משה, כולם מתאבקים בעפר רגליו ושותים בצמא את דבריו, כולם עומדים מולו במשא ומתן כל אימת שבאה לידם שאלה הדורשת כתפיים רחבות משלהם. לא כן בארץ ישראל, שם נחלק המחנה האחד לשנים עשר מחנות. איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו. נוסף לכך גם את הירידה בערכם של גדולי התורה, שכן אפילו יהושע, תלמידו המובהק וממשיכו של משה רבנו, נחשב לעומתו כלבנה בפני חמה^א, והדרך קצרה ל"איש הישר בעיניו יעשה"^ב.

על כן: "שפטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך". אותה היררכייה, אותה מערכת אורגנית שכל חוליותיה אחוזות זו בזו, צריכה לנהוג בארץ ישראל כפי שנהגה במדבר. משה רבנו עתיד להסתלק מעמנו, אך תורתו והנהגתו חיות בשפתי תלמידיו ובכוח הסמיכה שסמך אותם: "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים"^ג.

כך, או שמא כלך לדרך אחרת?

^א בבא בתרא עה, א.

^ב שופטים יז ו.

^ג אבות א: א.

שמא יעלה על הדעת שמשמעות הציווי – "בכל שעריך" – היא הפוכה: אל תנהגו בארץ כמנהג שנהגתם במדבר, אלא הקימו לכם בתי דינים בכל שעריכם, ותנו ביד כל אחד מהם את הסמכות להורות ולדון במקומו?

אין מי שיפרש כך בפשוטו של מקרא, שהרי בפרשתנו^ד מבססת התורה היטב את צביונה ההיררכי והאורגני של מערכת המשפט, שבראשה נצב בית הדין הגדול היושב באותו "המקום אשר יבחר ה' אלקיך בו", ובו מכהן "השפט אשר יהיה בימים ההם", והוראתו יש בה כדי לחייב מיתה את הדיין שימרה את פיו – "והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמע אל הכהן העמד לשרת שם את ה' אלקיך או אל השפט ומת האיש ההוא".

ואולם, יש מי שרוצה ללכת בשיטה זו ואף לקובעה הלכה למעשה בדורנו, מוכה המחלוקות, שמושגי הסמכות והשררה עומדים בו למבחן משמעותי. ישנם הטוענים כי כיום אין מקום לריכוזיות בכל האמור בהוראה ובדין. יש לנו תלמידי חכמים רבים, הם אומרים, וכל אחד מהם יכול לדון בעירו. אם יתכנסו שלושה מהם יחד, הרי הם בית דין שכל מה שעשה – עשוי. את הדברים הם מפנים בעיקר כנגד סמכותה של הרבנות הראשית לישראל, הגוף שיסודותיו הוקמו על ידי מרן הרב זצ"ל מתוך כוונה לשוב ולהחיות את מערכת המשפט הישראלית בצביונה המקורי. הרעיון יפה, הם אומרים, אך דורות רבים הסתדרנו בלעדיו. בגלות לא הייתה רבנות ראשית, לא היה רישום אחיד לנישואין, לא הייתה מערכת גיור ממלכתית ואף לא מערכת כשרות ממלכתית.

בשורות הבאות נבקש להשיב על קושיה זו ולהראות כי ריכוז סמכות ההוראה והמשפט היא חלק בלתי נפרד מסדר החיים הראוי בארץ ישראל, וכי הנצחת פיזור הסמכויות הגלותי היא הרת אסון.

בכל שעריך

הגמרא דנה במצוות העמדת השופטים "בשעריך" (בנוסח האמור בהמשך הפרשה^ה) ומבקשת לברר את תוקפה – האם היא מן המצוות התלויות בארץ, או שמא היא נוהגת גם בחוצה לארץ:

סנהדרין נוהגת בארץ ובחוצה לארץ... מנא הני מילי? דתנו רבנן: "והיו אלה לכם לחקת משפט לדתים"^ו, למדנו לסנהדרין שנוהגת בארץ ובחוצה לארץ. אם כן, מה תלמוד לומר "כי יפלא ממך... דברי ריבת" בשעריך? בשעריך אתה מושיב בתי

^ד פרשיית זקן ממרא.

^ה במדבר לה כט.

דינים בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר, ובחוצה לארץ אתה מושיב בכל פלך ופלך ואי אתה מושיב בכל עיר ועיר.¹

הצורך בבירור מובן, משום שלמערכת המשפט יש קשר מהותי לקדושתה של ארץ ישראל; הסמיכה, אותו מעשה המבסס את סמכותם של הדיינים בזיקתם אל רבותיהם ובכך מבטיח את רציפות השלשלת ממשה רבנו ועד אחרון הדיינים, אינה נוהגת אלא בארץ בלבד. אמנם, כפי שמסיקה הגמרא, אין זאת אומרת שעצם המצווה להושיב בתי דין ולדון את העם בטלה בחוצה לארץ. יבואו סמוכים מארץ ישראל וידונו, ואם לא ימצאו סמוכים – ישבו בתי דין וידונו במה שניתן לדון גם ללא סמיכה.

מעתה, מדוע מדייק הכתוב ותוחם את המצווה ל"שעריך" – משמע: השערים המיוחדים לך, אלו "אשר ה' אלקיך נתן לך לשבטיך"? משום שיש בארץ ישראל מה שאין בחוצה לארץ, שבארץ ישראל מושיבים בתי דינים כלליים בכל פלך ופלך ובתי דין מקומיים בכל עיר ועיר, ואילו בחוצה לארץ אין מושיבים אלא בתי דין כלליים בכל פלך ופלך.²

אמנם שיטה אחרת בעניין זה מצאנו ברמב"ם:

אין אנו חייבין להעמיד בתי דינים בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר אלא בארץ ישראל בלבד. אבל בחוצה לארץ אינן חייבין להעמיד בית דין בכל פלך ופלך, שנאמר: "נתן לך בכל שעריך אשר ה' אלקיך נתן לך".³

כיצד מכריע הרמב"ם בניגוד לדברי הגמרא?

מבאר הכסף-משנה שגירסה אחרת הייתה לו בדברי הגמרא: "אבל בחוצה לארץ אינן חייבים להעמיד בית דין בכל פלך ופלך". הרמב"ם סמך על גרסתו להלכה, ולדבריו בחוצה לארץ עלינו להעמיד בתי דין בכל עיר ועיר – אך לא בכל פלך ופלך. מה יכולה להיות הסברה העומדת מאחורי הדברים?

משפט הארץ ומשפט הגלות

מרן הרב קוק זצ"ל הקדיש לסוגיה זו מקום נרחב בנאום שנשא במושב הוועידה לסידור וייסוד הרבנות הראשית⁴, וכך כתב:

¹ מכות ז, א.

² בטעם הדבר ניתן להעלות סברה פשוטה: בגלות היו ישראל מפוזרים בערים רבות מאוד, ולגרסה זו בגמרא הקלו חכמים עליהם שלא יאלצו לשאת בטורח הקמתם של בתי דין רבים כל כך.

³ משנה תורה, הלכות סנהדרין א: ב.

⁴ פנקסי ראי"ה, ח"ב, עמ' רלה ואילך.

ונראה שהרמב"ם הכריע כהגירסה שלו, שהחילוק שבין ארץ ישראל לחוצה לארץ אי אפשר להיות כי אם שהסידור האורגני שבין בתי הדינים צריך להיות במקום חייה של האומה; ובגולה, שהחיים הלאומיים הם ארעיים, די שיהיו בתי דינים קבועים בעיירות לפי הצורך של המשפט באופן הכרחי, אבל אין שם החיוב לסדר סדרי משפטים באופן אורגני... ובארץ ישראל מחויבים אנו להעמיד בתי דינים כלליים גם בכל פלך ופלך חוץ ממה שישנם בתי דינים בכל עיר ועיר, ובחוצה לארץ די לנו אם מעמידים בתי דינים בכל עיר ועיר ואי אתה מעמיד בכל פלך ופלך, למען תדע האומה כי המקום שחייה מאורגנים שם אינו כי אם בארצה.¹

אם כן, החילוק שבין משפט הארץ למשפט הגלות הוא מהותי מאין כמוהו. בגלות אנו מדברים על הצורך ההכרחי במשפט, שהרי סוף סוף יש לבסס סמכות מסוימת שתוכל לסדר את החיים ולפתור את הסכסוכים המתהווים בין אדם לחברו. בארץ ישראל אנו מדברים על ארגון החיים עצמם, על מערכת אורגנית שנוטלת חלק פעיל בסידור חיי האומה בארצה במובן הכללי ביותר.

את טיבה ומהותה של אורגניות זו הפליא מרן הרב זצ"ל לתאר בדבריו קודם לכן:

הסגנון של הסידור בקביעות בתי הדינים לישראל מורה על סדר אורגני. כשם שהאדם נוצר על פי דברי הגמרא מראשו, מטבורו או מלבו, כלומר ממרכז חיים ההולך ומתפשט, שיש יחש על ידי זה לכל החלקים עם המרכז – וזהו בכלל הסימן של עליית החיים. בעלי החיים הנמוכים אין להם מרכז אורגני, וכל מה שיתעלה כוח החיים נעשה הריכוז יותר מהודק – כן מסדר הרמב"ם על פי הירושלמי והבבלי את סדר קביעות בתי הדינים: "קובעין בתחילה בית דין הגדול במקדש, ועוד מעמידין שני בתי דינים של עשרים ושלושה עשרים, אחד על פתח העזרה ואחד על פתח הר הבית"². תכיפות העמדתן של בתי הדינים בקירוב מקום כל כך ובחילוף מדרגות מורה על סדר אורגני, שהיה נמצא יחש וחיבור בין בית דין אחד לחברו, במידה ידועה ומסוימת. וזה מורה לנו שגם מה שמסיים הרמב"ם אחרי כן: "ומעמידין בכל עיר ועיר מישראל... סנהדרי קטנה"³, הולך הוא ונמשך ברוח הרושם של האורגניות המסומנת של היחש אשר לבתי הדינים היושבים בפתח העזרה ועל פתח הר הבית זה לזה.

כמה סידור נאה וכמה אורגניות היו בסדרי המקדש. המינויים של כהן גדול, של סגן, של קתיקולין, אמרכלין וגזברין, ראשי משמרות וראשי בתי אבות, שסדרן

¹ פנקסי ראי"ה, ח"ב, עמ' רמד.

² משנה תורה, הלכות סנהדרין א: ג.

בעצמן מורה על הקשר והיחש שהיו בין הנמנים על פי מדרגותיהם, לתמם ביחד את העבודה, המסודרה בצורה אחדותית.

יחש גדול יש לכוח המשפט בישראל עם עבודת המקדש. סנהדרין צריכים לישוב אצל המזבח. הכתוב אומר: "ולא תעלה במעלת על מזבחי"², וסמוך לו "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם"³ כמו שאמרו חז"ל בגמרא ובמכילתא.⁴

בית הדין הארצישראלי, בראייה זו, איננו מתפקד רק ככתובת לפתרון משברים, אלא תפקידו העיקרי הוא להיות מקור לתורת חיים שתהווה מקור יניקה וכוח שיש בו כדי להעמיד את האומה כולה. החוליות השונות של מערכת המשפט, ששורשיה נתונים בעומק "מקום חייה של האומה", קשורות כולן זו בזו ומהוות צינור להמשכת תוכן הקודש אל עומק חיי המעשה בכל דין המתגלע בין אדם לחברו – כשאפילו דין פרוטה דין מצד היותו כלי לגילוי השראת שכינה על ישראל. מן הכהן הגדול ועד אחרון הדיינים בכפר קטן שבסוף גבול ישראל, כולם איברים מאיבריה של מערכת לאומית חיה ונושמת.

הרבנות הראשית: מקור הסמכות

לאחר הדברים הללו, נשאלת השאלה: מהו הגורם הקושר את חוליותיה השונות של מערכת המשפט האורגנית אלו לאלו?

מוסיף מרן הרב זצ"ל ומבאר:

ועד כמה היה הרמב"ם מחשיב את הארגון של בתי הדינים לעצם היסוד של הושבת בתי דינים, עד שבספר המצוות, ששם אינו הולך לבאר פרטי דינים של המצוות אלא הוא נותן בו את הציור היסודי של כל מצווה, לא שכח להבליט את העיקר הזה וחשב זה לתנאי עיקרי ביסוד המצווה של העמדת השופטים בישראל, וכתב: "שציוונו למנות שופטים ושוטרים... ומתנאי מצווה זו שיהיו השופטים האלו מדרגה למעלה ממדרגה"⁵. ורצונו בזה הסידור האורגני והייחוס ביין הכוחות של השופטים, שזהו הדבר היותר עיקרי בחיים לאומיים מסודרים.

אם כן, הדבק המחבר את איבריה של החטיבה המשפטית האורגנית של עם ישראל הוא "הסידור האורגני והייחוס" בין ערכאות השיפוט השונות, משמע: סדר היררכי, סמיכה וכפיפות. כל בתי הדין בישראל – מסנהדרין שבשערי הר הבית, דרך בתי הדין הכלליים

² שמות כ כג.

³ שם כא א.

⁴ פנקסי ראי"ה שם, עמ' רמג.

⁵ ספר המצוות לרמב"ם, עשין, קעו.

שבכל פלך ופלך ועד בתי הדין המקומיים שבכל עיר ועיר – כולם מושכים את כוחה מבית הדין הגדול שבלשכת הגזית, מהשראת השכינה שבבית המקדש, וכל זאת משום שהם כפופים אליה והולכים בכוחה.

השקפה זו אינה נכונה רק ביחס לשאלות משפטיות, אלא גם ביחס לכל הקשור בקיום מצוות התורה, כפי שכותב הרב זצ"ל:

והסדר הזה כולל לא רק את הצד המשפטי לבדו, אלא כל עבודת הרבנות כולה, שהרי סדרי הושבת השופטים על פי התורה כוללים הם את הפיקוח של כל סדרי הדת, שיהיו מאורגנים ומסוימים בצורה לאומית קבועה, כוללת כל האומה כולה, וכמו שמבאר יפה הרמב"ם בספר המצוות שם בלשונו: "עד שלא יהיו מצוות התורה ואזהרותיה נידונות לפי אמונת כל איש". והכוונה, שיהיה צביון לאומי לתורת ישראל, "הקהל חוקה אחת לכם"^{טו}, כי באופן כזה ייבנה בית ישראל על אדמתו בחטיבה איתנה ומצוינת.^{טז}

זו הייתה הרוח הגדולה שפיעמה במהלך של ייסוד הרבנות הראשית לישראל. אמת, בגולה לא היה מוסד שכזה ואף לא היה שייך שיהיה. כשאינן לב, אין מחזור דם וממילא אין צורך בכל המערכת המסועפת של עורקים וורידים, זו שתפקידה להבטיח קשר החיים שבין המרכז והקצוות.

האם למצב הזה אנו מבקשים לשוב?

בגלות לא הייתה לנו תורה חיה, אלא "הציבי לך ציונים" בלבד. שומרי משמרת הקודש, רבני הקהילות ודייני הערים, עסקו בשארית הדלה של הבניין החי והמפואר – בדל"ת אמות של בירור הלכה בתוך מציאות שבה אין סמיכה, אין מקור הוראה המעוגן בהשראת שכינה, וממילא רבות המחלוקות ואין מי שיוכל להתיימר ליטול את מושכות הריכוזיות בידו וליישבן.

מרב, שראה את תחייתה של כנסת ישראל בארצה קורמת עור וגידים לנגד עיניו, הבין שבאה השעה להחזיר עטרה ליושנה ולקיים את מצוות התורה התלויה בארץ: "בכל שעריך" – בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר. לשוב ולאגד את ההוראה המקומית בכוחה של ריכוזיות כלל ישראלית, ולהביא לכך שתהיה לכל ישראל תורה אחת.

האמת ניתנת להיאמר שכאשר מתבוננים בשאלות ההלכתיות העולות על שולחנם של גדולי ישראל חדשים לבקרים, מבינים שאחידות בהוראה בעניינים שהנשמה תלויה בהם

^{טו} במדבר טו טו.

^{טז} פנקסי ראי"ה שם, עמ' רמה.

(כגור, יוחסין, גטין וקידושין) היא הכרח גמור. כשם שיש לנו מדינה אחת וצבא אחד, כן צריכים אנו שתהיה לנו רבנות אחת, שתהיה מרכז לתורה ולהוראה עבור האומה כולה¹¹.

עם אחד, ציבור אחד, אינו יכול להיעשות אגודות אגודות. בפרט לא בשאלות הנוגעות בענייני ציבור. האם ייתכן מצב שבו רב עיר מסוימת יקבל שיטת יחיד מסוימת בדיני גיור, ויקבל גרים שרב עיר אחרת יסרב להשיא¹²? האם בסמכותו של רב ממקום פלוני לקבוע סדרי כשרות כנגד דעת חבריו ולהכשיר תוצרת המשווקת בכל הארץ? האם שאלות כגון תרומת זרע לרווקות מבוגרות או כשרות למסעדה המחללת שבת יכולות להיות מוכרעות שלא בכוחה של הסכמה תורנית לאומית?

מרן הרב זצ"ל כותב בפירושו שהכרעות ציבוריות מוכרחות להינתן בידי סמכות לאומית:

סכסוכים בעניינים ציבוריים צריכים להיות נמסרים להבתי דינים הכלליים, אם הבית דין המקומי לא יוכל להשוותם. ואם בתי הדינים של הפלך ימצאו אותם קשים מהם, צריכים להעלותם לבית דין המרכזי בירושלים.²

אם כן, אין ספק שהמבקש לתת את תורת כל רב קהילה וכל בית דין מקומי בידו, מבקש למעשה להסיגנו אחר. להסיג את תחיית התורה אחר. להסיג את גאולת ישראל אחר. לדעת מרן הרב זצ"ל, נראה שחלק מהבנת תהליך הגאולה של עם ישראל הוא ההבנה שכשם שיש ממלכה אחת בעניינים הארציים כן צריכה להיות תורה אחת בכל עניין כללי-ישראלי, כפי שיהיה בסנהדרין שתקום לעתיד לבוא³.

¹¹ וכשם שלא יעלה על הדעת להקים צבא אחר, גם אם ניתן לבקר את התנהלות הצבא בטיעונים אלו ואחרים, כך אסור שיעלה על הדעת להקים רבנות אחרת. מהלך כזה עלול לגרום לפרצה גדולה, שתאפשר לכתת שאינן נאמנות לדבר ה' לבחוש בקלחת ולגרום לנזק רב.

¹² אכן, ברוח זו פעל מרן הרב כאשר, כרבה הראשי הראשון של ארץ ישראל, קבע שחרם דרבנו גרשום יחול על כל העדות, ולא רק על עדות אשכנז שקיבלוהו בשעתו עליהם. זאת מתוך הבנה שלא ייתכן שעניין כה מרכזי יהיה שנוי במחלוקת בעם אחד היושב בארץ אחת.

² פנקסי ראי"ה שם, עמ' רמו.

³ שאלה אחרת, שיש בה הרבה מן הצדק ולא מעט כאב, מעלים אחרים: ניחא, כשברבנות הראשית מכהנים רבנים שתורתם מרכזת עליהם שמגדולי ישראל הם. אך מה כאשר, בצוק העתים, אין הדבר כך? מה כאשר המציאות הפוליטית גוררת מצב שבו לא ניתן לומר שהרבנים הראשיים לישראל הם גדולי האומה, אלו שעל פיהם ראוי שתישק כל הכרעה הלכתית ציבורית? מניין תשאב רבנות כזו את סמכותה? גם לתרחיש כזה התייחס מרן הרב זצ"ל באותו נאום, וכך כתב: "הגדלות של הבית דין היא אפשרית להיות באופן היותר משובח מצד גדלות האישיות בתורה. וכשאין הכרעה כזאת, מוכרחת ההסכמה לבוא, כדי שיהיו העניינים הציבוריים מסודרים כראוי... שהיסוד להסמיך איזה כוח מרוכז הוא בנוי על שני הגורמים הללו, הגורם של החכמה והרגל הלימוד והידיעה, והגורם של המינוי" (שם). המטרה היא הוראה אחת לעם אחד. כך מוכרח להיות. כדי להגיע לידי כך ניתן לצעוד בשתי דרכים: האחת, להיסמך על "הגורם של החכמה והרגל הלימוד והידיעה", משמע: לבסס את האחדות על סמכותם התורנית הבלתי

זכינו, מכוחו של מרן הרב זצ"ל, שיש לנו רבנות ראשית הכוללת מערכת בתי דין המוסכמת על רוב חכמי ארץ ישראל, והמתחשבת בעצמה בדעתם של רוב גדולי ישראל - בין אם הם חברים במועצתה ובין אם לאו. מצווה גדולה וחובה רבה עלינו לחזק את ידיה ולקיים בה את הנאמר בפרשתנו: "צדק צדק תרדוף" - הלך אחר בית דין יפה"²², שאין לנו בימינו מוסד שכוחו יפה וסמכותו רחבה ממנה.

יהי רצון שבזכות חיזוק הרבנות הראשית נזכה שתתקיים בנו במלואה תפילתנו להשבת שופטינו כבראשונה ויועצינו כבתחילה, ומתוך כך תקוים בנו גם ברכת פרשתנו: "למען תחיה וירשת את הארץ אשר ה' אלקיך נתן לך". אמן, כן יהי רצון.

מעוררת של גדולי תורה; והאחרת, להיסמך על "הגורם של המינוי", משמע: לבסס את האחדות על הסכמה שרירותית. אם הציבור מסכים, בהליך מקובל, ששאלות הרבנות יוכרעו על פיו של רב פלוני, גם זהו מקור סמכות שניתן להסתפק בו (וראה בהמשך דברי הרב כיצד הוא מוכיח זאת מדברי חז"ל).
²² סנהדרין לב, ב.